

Kacsuk Zoltán:

Szubkultúrák, poszt•szubkultúrák és neo•törzsek

A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák
brit kutatásának legújabb hulláma

A szubkultúra mint társadalomtudományi elméleti eszköz használhatósága jelenleg igen sok szempontból kérdéses. Egyrészt magát a fogalmat számos értelemben használták, illetve használják (részkultúra, alárendelt kultúra, speciális csoportok kultúrája stb.) illetve ezzel összefüggésben igen különböző csoportokat tekintettek és tekintenek a különböző elméletalkotók szubkultúrájának (minden elképzelhető alcsoport, fogyasztási csoportok, etnikai kisebbségek, szexuális kisebbségek, foglalkozási csoportok, különleges helyzetben lévők csoportjainak kultúráit stb.). Másrészt nagyon sok alternatív fogalom van használatban azoknak a társadalmi jelenségeknek és csoportoknak a megnevezésére, amelyekre a szubkultúra kifejezést is alkalmazták már, illetve jelenleg is alkalmazzák (pl. hobbi, csoportkultúra,¹ ifjúsági kultúra, rajongói kultúra, miliő, életstíluscsoport, színtér, neo-törzs stb.).

Mindezek ellenére a szubkultúra mint hívószó, valamint elemzési keret továbbra is igen életképesnek bizonyul. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a napjainkban magának nevet és tradíciót kanyarintó számos egyéb téma mellett a szubkultúrakutatás (subcultural studies) mint elkülöníthető kutatási terület megkülönböztetése (lásd Redhead és Thornton 1997), és – ami talán még fontosabb – a témával foglalkozó elemzések újabb és újabb hullámainak napjainkban is folytatódó megjelenése.

RácZ József, aki a magyar szociológia területén talán a legkövetkezetesebben alkalmazta munkáiban a különböző szubkultúraelméletek megközelítéseit és módszereit,² a következőket írta 1990-ben:

Az ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos nemzetközi szakirodalomban három hullám körvonalazható. Az első a *klasszikus* megközelítés, mely az 1950-es években érte el csúcspontját, és többnyire amerikai vizsgálatokat vonultatott fel. [...] A szubkultúra-kutatások „új hulláma” (ahogyan a kutatók magukat nevezték) Angliában bontakozott ki [a hetvenes évek során]. [...] Végül az

1 Szapu Magda kaposvári fiatalok között végzett kutatását bemutató könyvében például következetesen az ifjúsági csoportkultúra kifejezést használja (2002).

2 Magyar ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos vizsgálataiból született tanulmányai már összegyűjtött formában is elérhetőek (RácZ 1998a).

ifjúsági szubkultúrák vizsgálatával kapcsolatban jelentkező harmadik hullám a *posztmodern*. Kialakult irányzatról – „hullámról” – igazából nem lehet beszélni, inkább csak egyedi vizsgálatokról (1998b: 51–53).

Az idézett tanulmány megírása óta eltelt tizenöt év során továbbra sem alakult ki olyan erős és egyértelmű ortodoxia a szubkultúrakutatások területén, mint amilyenek visszatekintve a hetvenes években született munkák tűnnek. Számos jelentős kísérlet történt azonban a korábbi kutatási irányok által felvetett kérdésekkel és állításokkal való megbirkózásra, valamint a szubkultúrafogalom kritikai átalakítására, illetve meghaladására. Ennek a bevezetőnek a fő célja tömören áttekinteni a kilencvenes évek során és napjainkban megjelent fontosabb brit szubkultúrakutatással foglalkozó műveket, amelyek mind nagyobb számukból következően, mind pedig az egymással folytatott folyamatos viták miatt sokkal tördezettebben, de mégis kirajzolják egy olyan harmadik hullámnak a képét, amely nem feltétlenül csak a posztmodern, avagy – az utóbbi években teret hódított szóhasználatul élve – a késő modern állapot problematikájával foglalkozik (bár kétségtelenül válaszokat igyekeznek keresni az azáltal felvetett kérdésekre is).

Ennek a harmadik hullámnak a továbbiakban az egyszerűség kedvéért két időszakát fogom elkülöníteni. Az első a nyolcvanas évek második felétől kibontakozó, a kilencvenes évek közepéig pedig fősodorbeli csúcspontját és hanyatlásának kezdetét elérő elektronikus tánczenei irányzatok körüli ifjúsági kultúrákat vizsgáló, „klubkultúrák” címkével illetett irányzat. A második, időben az előbbit követő és annak eredményeire építő időszak munkáira pedig a „poszt-klubkultúrák” irányzat megnevezést fogom most bevezetni.

Ami igazán indokolttá teszi azt, hogy mind a „klubkultúrák”, mind a „poszt-klubkultúrák” időszakának szerzőit egy közös harmadik hullámhoz soroljuk, az elsősorban a második hullámot döntően meghatározó birminghami szubkultúrakutatási hagyományhoz fűződő viszonyuk. A harmadik hullám mindkét időszakának szerzői számára egyszerre szolgáltak ezek a korábbi munkák inspiráció és kiindulási pont gyanánt, valamint a kritika folyamatos tárgyaként.

A következő részben áttekintem azokat a fontosabb elméleteket és kutatásokat, amelyekre a harmadik hullám szerzői a legnagyobb mértékben építenek, amelyekhez képest saját álláspontjukat meghatározzák. Annak érdekében, hogy ha csak jelzésértékűen is, de felvázoljam az összeállításban szereplő szerzők által követett szubkultúrakutatási hagyomány teljes ívét, először pár bekezdés erejéig felvillantom az első hullámot képviselő chicagói iskolához kötődő szubkultúrakutatást, majd ezt követően kicsit részletesebben áttekintem a második hullám azon szerzőit is, akiknek ismerete a harmadik hullám megértése szempontjából a legfontosabb.³

A szubkultúrakutatás kezdetei – a chicagói iskola

A szubkultúra chicagói – utólag determinisztikusnak bélyegzett – modellje megjelenése idején jelentős újítást hozott a korábban uralkodó megközelítésekhez képest, melyek a fiatalkori bűnözést és devianciákat pszichológiai jellemzőkre – az úgynevezett bűnöző személyiségre – vezették vissza (Bennett és Kahn-Harris 2004). A chicagói iskola szerzői különböző irányokból

³ A chicagói iskola valamint a második hullám szubkultúra elméleteiről magyarul lásd még Rácz (1990).

tárgyalva ugyan, de alapvetően ugyanarra a következtetésre jutottak a deviancia és a deviáns szubkultúrákat⁴ illetően: e jelenségek a társadalmi viszonyok és az egyének azon belül elfoglalt helyzetének eredményeképpen jöttek létre (Rác 1990). Így például Albert Cohen (1955) értelmezése szerint az alacsony osztályhelyzetben lévő fiatal fiúk előbb-utóbb szembesülnek az uralkodó középosztályi társadalmi elvárások és aspirációk, valamint a rendelkezésükre álló erőforrások és tényleges kilátások között feszülő ellentmondással. Majd az elérhetetlen társadalmi célok és az azokhoz kapcsolódó értékek leértékelése és kiforgatása mellett döntve az ifjúkorú bűnözői szubkultúrában találnak kölcsönös megerősítésre.⁵

A chicagói iskola munkájához köthető számos igen jelentős elemzés közül a szubkultúrakutatások későbbi hullámai szempontjából kiemelkedően fontos Howard Becker *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* (Kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológiai problémaköréből) című, 1963-ban megjelent tanulmánygyűjteménye.⁶ A könyvben kifejtett tranzakciós devianciaelmélet avagy címkézés elmélet – amelynek értelmében a deviáns viselkedés az adott gyakorlatot *deviánsnak minősítő közösségi lépések*, és nem pedig valamilyen, az adott egyénben vagy cselekedetben *benne rejlő* minőség eredménye –, illetve a morális vállalkozók és keresztshadjáratok⁷ elmélete egyaránt meghatározó kiindulópont volt a következő részben bemutatásra kerülő Stanley Cohen, valamint a birminghami szubkultúramunkacsoport számára.

Az *Outsiders* azonban nem csak emiatt emelkedik ki jelentőségében a chicagói iskola szubkultúrákkal kapcsolatos munkái közül. A könyvben szereplő, jazz-zenészekről írt tanulmányok elsőként vetnek fel számos olyan kérdést, amelyek napjainkban is a szubkultúravizsgálatok középpontjában állnak: hogyan határozódik meg a hitelesség a szubkultúra tagjai között; hogyan viszonyulnak a piachoz, a piaci nyomáshoz; milyen a tagok viszonya a társadalom egészéhez, és annak nem jazz-zenész tagjaihoz. Becker beszámolójában a hitelesség, a stílus és a külvilágtól (a fősodortól) való elhatárolódás dimenziói a jazz-zenészek kifejezéseivel a – még valószínűleg ma is ismerős, sőt használatos – „hip/square” (menő és kockafej) ellentét-párba sűrűsödnek.⁸ A jazz-zenészek magukat menőnek, míg a közönséget, a „normális embe- reket”, akiktől különbözőnek érezték magukat, kockafejűnek nevezték. A homogén, unalmas egyéniséget nélkülöző szürke masszaként érzékelt fősodortól való elkülönülés érzése és ezzel összefüggésben a szubkulturális résztvevők egyediségének és sokszínűségének hangsúlyozása a szubkultúra elemzések harmadik hullámának elemzéseiben is központi fontosságú témák lesznek, például a később bemutatásra kerülő Thornton (1995), Muggleton (2000) és Hodgkinson (2002) munkáiban.

4 Érdekes megjegyezni, hogy amíg a szubkultúra fogalma korai, részskultúra értelmével – például Albert Cohen-nél (1955) – sokkal tágabb volt, mint napjaink definíciói, a szubkultúrák vizsgálatának kérdése általában az ifjúkorú bűnözői illetve egyéb deviáns szubkultúrákkal kapcsolatban került terítésre.

5 A könyvből magyarul is olvasható egy fejezet: Cohen, A. (1969).

6 A könyvből magyarul megjelentek fejezetek: Becker (1974).

7 Becker elméletében a morális vállalkozók olyan egyének, akik vagy a deviancia kategóriájának különböző átdefiniálásáért küzdenek, avagy akik a deviancia fennálló meghatározásainak értelmében járnak el a társadalmi szabályokat, normákat megszegőkkel szemben (ez utóbbi csoportba tartoznak például a rendfenntartó erők). A morális keresztshadjáratok a morális vállalkozók által kezdeményezett normamegerősítési, átdefiniálási küzdelmek, amelyek gyakran egyes csoportok, illetve gyakorlatok ellen irányulnak.

8 A válogatásunkban szereplő Hodgkinson-írásban is találhatunk például aktuális párhuzamot az ilyen jellegű elkülönítésre és elnevezésre.

Brit, látványos, ifjúsági szubkultúrák vizsgálata a hetvenes években

A hetvenes években jelent meg a szubkultúrakutatások második hulláma, melyben a chicagai iskola munkáihoz képest meghatározó elmozdulást jelentett a deviáns, illetve bandakultúrák helyett a látványos, stílusorientált ifjúsági kultúrák középpontba állítása. A második hullám legfontosabb művei a birminghami iskolához, illetve Stanley Cohen nevéhez kapcsolódnak. Ezek a kutatók egy időben, ugyanazon szubkultúrák vizsgálatát végezték, és utóbbi munkája részben hatással is volt az előbbi csoport vizsgálatára.

A modok és a rockerek⁹ megteremtése – Stanley Cohen és a morális pánik elmélete

1972-ben jelent meg Stanley Cohen *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers* (Ifjú szörnyetegek. A modok és rockerek megteremtése) című műve.¹⁰ Stanley Cohen morális pánik elméletének¹¹ – amely nagyrészt Becker morális vállalkozókról és kereszteshadjáratokról szóló fejtegetéseinek némileg kiegészített és a mod–rocker „összecsapások” példájával aprólékosan illusztrált továbbgondolása – az az egyik alapgondolata, hogy a szubkultúrák az elnevezés, illetve a médiában való reprezentáció révén válnak felismerhetővé – saját tagjaik számára is –, azáltal jönnek létre konkrét szubkultúráként.

A modok és rockerek hatvanas évek közepén közriadalmat kiváltó, tengerparti üdülőtelepüléseken a hosszúhétvégék során zajló állítólagos „összecsapásait” vizsgálva Stanley Cohen arra jutott, hogy a mod–rocker „összecsapások” eredetileg nem az egymástól stílusuk alapján elhatárolódó csoportok között bontakoztak ki, hanem a helyi és környékbeli, illetve a Londonból érkezett fiatalok csoportjai között. A mod–rocker szembenállás már az esemény médiafeldolgozásai során született, és így maga a mod és rocker korábban nem létező alakjai is felismerhetővé váltak. Ez azt jelenti, hogy – a beckeri címkézéseméletet kicsit tágabban értelmezve – a két ifjúsági stíluscsoportot a már létező elemek együttállásainak halmazaiából az elnevezés ténye kristályosította ki. Az állítás másik, és talán a későbbi szubkultúra-értelmezések szempontjából még inkább hangsúlyos eleme az, hogy az elnevezés a tömegmédiában jelenik meg, illetve annak aktorai (újságírók, szerkesztők stb.) hozzák létre. Ezt az utóbbi megállapítást későbbi szerzők előszeretettel egyszerűsítették le arra, hogy a *Folk Devils and Moral Panics* szerint a szubkultúrákat egyértelműen a tömegmédiá hozza létre; ez az állítás azonban nem fedi Stanley Cohen sokkal árnyaltabb megközelítését.

A szubkultúrák rejtett jelentései – a birminghami iskola

A birminghami Kortárs Kritikai Kultúrakutatói Központot (*Centre for Contemporary Cultural Studies* – továbbiakban CCCS) Richard Hoggart hozta létre 1964-ben azzal a céllal, hogy a Központ egy akkor még úttörőnek számító interdiszciplináris – irodalmi és szociológ-

9 Lásd a blokk végén található szöszedetet.

10 A könyvből magyarul is olvasható egy fejezet (Cohen S. 2000).

11 A morális pánik igen leegyszerűsítve a morális kereszteshadjárat médián keresztül illetve akár részben az által generált formája. A morális pánikok elméletéről magyarul részletesebben lásd Kitzinger (2000).

giai – képzést nyújtó illetve kutatásokat folytató intézményként működjön.¹² Az irodalom és a szociológia kettős hatása a CCCS kutatók szubkultúraelemzéseiben is tükröződik. Például abban, ahogy a szubkultúrák külső megjelenési formáját – mint „olvasható” jelek rendszerét – Barthes-tól kölcsönzött szemiotikai elemzésnek vetették alá, és az így előállított jelentéseket a társadalmi struktúrában bekövetkező változásokra és az azokat kísérő feszültségekre vonatkozó üzenetként értelmezték.¹³ Ebben a gesztusban egyúttal tetten érhető a birminghami kultúrakutatói hagyomány marxista gyökereinek és adott időszakbeli strukturalista értelmezési keretének hatása is. Leegyszerűsítve tehát a marxista-strukturalista képletnek a fényében a szubkultúrákat – mint a kulturális szféra elemeit – a mélyebb társadalmi struktúrák és erőviszonyok kifejeződéseinek tekintették, amely lehetővé tette, hogy a felszínen is megfigyelhető látványos stílusok ezen mélyebb konfliktusokra utaló jelentéseit a szintén strukturalista szemiotika eszközeivel igyekezzenek megfejteni. Az alábbiakban a CCCS a harmadik hullám szempontjából legfontosabb szubkultúrákkal kapcsolatos munkáit és azok szerzőit kívánom jelzésszerűen felvillantani.

a) A munkásosztályi közösségek felbomlása – Phil Cohen

A birminghami iskola szubkultúrákkal kapcsolatos munkásságához kötődő első jelentős – és gyakorlatilag programadó – írása Phil Cohen *Subcultural Conflict and Working Class Community* (Szubkulturális konfliktus és munkásosztályi közösség) című, 1972-ben megjelent írása. Phil Cohen elemzési megközelítése is a chicagói iskola munkáihoz nyúl vissza, egész pontosan annak városzociológiai, és azon belül városökológiai megközelítéséhez, amely szerint a különböző városnegyedek a társadalmi viszonyok, épített környezet, lakosság stb. egymással szoros kapcsolatban lévő sajátos és jellemző karakterével rendelkeznek. Ennek megfelelően Phil Cohen szubkultúrákkal kapcsolatos megállapításai a hagyományos avagy „tisztességes” munkásosztályi közösségekre jellemző városnegyed-struktúra, illetve a társas kapcsolatok és gazdasági viszonyok ahhoz szervesen kötődő rendszerének átalakulására vonatkozó elemzésének kontextusában kerülnek megfogalmazásra.

A második világháború utáni brit ifjúsági szubkultúrák Phil Cohen értelmezése szerint szülőkulturájuk, a hagyományos munkásosztályi kultúra válságaira adott válaszkísérleteknek tekinthetők. Ebben az olvasatban a munkásosztályi szubkultúrák – és tegyük hozzá, hogy a CCCS elemzési keretében a továbbiakban a szubkultúrák definíció szerint csak munkásosztálybeliek lehetnek – egyszerre egy osztály- és egy generációs konfliktus sajátos kifejeződései, illetve e konfliktus különböző megoldásaira tett kísérletek. Így például a modok Phil Cohen szerint a felfelé való mobilitás lehetőségeit jelenítették meg a jólöltözöttséget és a külső megjelenést fetisizáló stílusukban, ezzel szemben a skinheadek pont fordítva, munkásosztályi hagyatékuk elemeiből – azok túlstilizálásával – alkottak egy a hagyományos osztályértékeket igenlő szubkultúrát. Ebben az értelmezési keretben a szubkulturális megoldások azonban csak az ideológia szintjén működnek, és a mélyebben fekvő osztálykonfliktusokat és strukturális (gazdasági, politikai) okokat érintetlenül hagyják; ezért nevezik ezt a megközelítést a szubkultúrák „mágikus” megoldásokként való értelmezésének.

¹² A birminghami központhoz kapcsolódó *cultural studies*, avagy (kritikai) kultúrakutatás történetéről magyarul lásd During (1995). A kritikai kultúrakutatásról magyarul lásd továbbá Vörös és Nagy (1995).

¹³ Erre a megközelítésre kiváló példa Dick Hebdige-nek a punk stílusról kínált, részben magyarul is olvasható értelmezése (1995).

b) Szubkultúrák és szimbolikus osztályharc – ellenállás rítusokon keresztül

A CCCS-ben működő szubkultúrakutató-csoport munkájának első összefoglalása 1975-ben jelent meg a *Working Papers in Cultural Studies* című folyóirat tematikus duplaszáma-ként. A szám tartalma később faksimile kiadásban *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain* (Ellenállás rítusokon keresztül: ifjúsági szubkultúrák a háború utáni Nagy-Britanniában) címmel jelent meg (Hall és Jefferson 1975). A gyűjteményt, bár igen sokféle kérdést és megközelítést felvonultat,¹⁴ mégis a Phil Cohen által vázolt szubkultúraértelmezés kiterjesztése és kidolgozása határozza meg. Clarke et al. (1975) bevezetője szinte érintetlenül emeli át Cohen ifjúsági szubkultúrákra vonatkozó megállapításait, ám fontos változás, hogy míg Phil Cohennél az ifjúsági szubkultúrák megjelenése a munkásosztályi negyedek változásaihoz kötődik, a *Resistance through Rituals* nyitótanulmánya a városökológiai nézőpont helyett az osztály nélküli társadalom kialakulásáról szóló hivatalos diskurzus átfogó kritikájába ágyazza a szubkultúrák kérdését.

Az osztály nélküli társadalom kialakulásáról szóló hivatalos diskurzus alapját a második világháborút követő brit gazdasági fellendülés, és az annak eredményeképpen a szigetországi társadalom egésze számára bekövetkező anyagi jólétnövekedés képezte. Különösen jelentős volt a munkásosztálybeli fiatalok keresetének növekedése, akiknek az átlagbére gyakran akár szüleik fizetésnövekedési ütemének kétszeresével is emelkedett.¹⁵ Az uralkodó politikai diskurzust a „jólét”, „egyvetértés” és „középosztályosodás” hármas jelszava határozta meg, és sokan úgy gondolták, hogy a fiatalok és az ifjúsági kultúra testesíti meg legjobban azt a formálódó osztály nélküli társadalmat, amelyre ezek a hívószavak utaltak. Clarke és szerzőtársai ezzel szemben pontosan arra hívják fel a figyelmet, hogy éppen az ifjúsági szubkultúrák¹⁶ fejezik ki a legjobban az ideológia és a valós társadalmi-gazdasági viszonyok között feszülő ellentmondást, nevezetesen azt, hogy a brit társadalom semmivel sem került közelebb az osztályok felszámolásához. A CCCS számára pontosan ezért válik kiemelten fontossá az ifjúsági szubkultúrák stílusainak vizsgálata, mivel a kutatók szerint azokon keresztül – a Paul Willis munkája kapcsán az alábbiakban kifejtett strukturális homológiák¹⁷ révén – fejeződnék ki azok a társadalmi ellentmondások, amelyeket a szubkultúrák „mágikusan” próbálnak feloldani.

14 Ez a gyűjtemény kiválóan szemlélteti a chicagói hagyomány és a formálódó – és részben az előbbiből táplálkozó – birminghami megközelítés egymás mellettségét a CCCS-műhely munkáján belül. Sajnos ebben az írásban azonban nincs mód részletesen bemutatni a témák és megközelítések azon gazdagságát, amely a *Resistance through Rituals*t valójában jellemzi.

15 Számos elemző szerint ez a korábban ismeretlen anyagi jólét, valamint a tinédzser fogalmának és a tizenéveseket megcélzó piacnak a kialakulása nagyban hozzájárultak a második világháború utáni látványos ifjúsági szubkultúrák megjelenéséhez [például Cohen, P. (1972); Cohen S. (1972)].

16 A szerzők szerint az ifjúsági kultúra fogalma túl általános és semmitmondó, ráadásul kifejezetten a piac szemzőgéből látszik megragadni a jelenséget, éppen ezért is kívánják a strukturális viszonyokat jobban számbavevő szubkultúra-fogalommal helyettesíteni azt.

17 A strukturális homológiák mélyebb összefüggéseket érintő, párhuzamos, egymemű tulajdonságokra utalnak, amelyek alapján bizonyos dolgok egymás mellettisége nem csak esetinek, hanem szinte szükségszerűnek és egyfajta belső logika szerint kibomlóknak tűnik.

c) A strukturális homológiák – Paul Willis

Paul Willis 1978-ban megjelent *Profane Culture* című könyvében bár – feltehetőleg a tudatos elmozdulás szándékával – nem használja a szubkultúra kifejezést, művét mégis minden szerző a CCCS szubkulturakutatási hagyományának részeként tárgyalja. Ez egyrészt abból fakad, hogy az általa vizsgált két csoport – a „motorbiciklis fiúk” és a hippik – tekinthetők szubkulturáknak is,¹⁸ másrészt abból, hogy a kutatásának elméleti hátterét alkotó strukturális homológiák gondolata a *Resistance through Rituals*ben is meghatározó jelentőségű.¹⁹ A strukturális homológiák keresése azt jelentette a CCCS munkáiban, hogy az egyes szubkulturák résztvevőinek társadalmi helyzete, konfliktusai, törekvései, valamint az általuk választott különböző stílárius elemek között a kutatók egy a véletlen választásnál mélyebb strukturális párhuzamosságot, azaz homológiát véltek felfedezni. Így például Willis elemzésében a motorbiciklis fiúknak a dinamikus, jól táncolható zenék – a korai rock ’n’ roll – iránti rajongása, az erőteljes motorbiciklik szeretete, és a férfias machizmo mind szervesen illeszkedtek egymáshoz egy mélyebb strukturális logika mentén.

A hasonló átfogó strukturalista elméleti keret ellenére Willis számos ponton fontos elmozdulást is képvisel a *Resistance through Rituals* megközelítéséhez képest. Egyrészt Clarke et al. (1975) megközelítésével szemben Willis érdeklődésének középpontjában nem az osztályproblematikába ágyazott szubkulturális válaszok elemzése állt, hanem az, hogy hogyan hoznak létre különböző csoportok sajátos, koherens és egy belső logika szerint értelmesen kibomló kultúrákat. Másrészt fontos különbség a CCCS többi szubkulturális elemzéséhez képest az is, hogy bár a *Resistance through Rituals* nyitótanulmánya kimondott célként fogalmazza meg az elemzésnek a társadalmi struktúra, a kultúra és az életrajz szintjére való kiterjesztését, a harmadik szint, vagyis a szubkulturákban résztvevők megélt élményeinek vizsgálatára egyedül Willis munkájában került sor, aki komolyabb terepmunkát folytatott az általa vizsgált két csoport körében.

d) Fekete gyökerek – Dick Hebdige

Az 1977-es gyűlölet nyarán²⁰ a Malcolm McLaren és Vivienne Westwood által saját, *Sex* nevű boltjuk népszerűsítésére toborzott és boltjuk ruháiba öltöztetett *Sex Pistols* zenekar bombaként robbant a gazdasági válságtól és kilátástalanságtól súlytott brit fiatalok körében: megszületett²¹ a punk és felborított minden korábbi, a kutatók által feltételezett szubkulturális játékszabályt. Dick Hebdige 1979-ben megjelent *Subculture: The Meaning of Style* (Szubkultúra: a stílus jelentése) című könyve²² – a CCCS szubkultúra-munkacsoportjához kötődő utolsó, ámde hatásaiban gyakran a *Resistance through Rituals* is beárnyékoló mű – már a minden korábbi stílust gátlástalanul fosztogató és egymás mellé dobáló punk nézőpontjából íródott.

18 A hippik mozgalmat azonban Clarke et al. (1975) nem szubkulturaként értelmezték, hanem ellenkulturális milióként.

19 A válogatásban Willisnek is megjelent egy a különböző drogok tulajdonságait és azoknak egyes különböző csoportok egyéb jellemzőihez való homologikus illeszkedését tárgyaló esszéje (1975).

20 *Summer of hate*, ami egyszerre utalás az egy évtizeddel korábbi *summer of love*-ra, valamint az akkori londoni nyár végett nem éró forróságára (*heat-hate*).

21 Vagyis a különböző létező stílus- és zenei elemek hirtelen egy jól megragadható címke alatt, „felismerhető” kulturális formációvá álltak össze.

22 A könyvből magyarul is olvasható részlet (Hebdige 1995).

Már az 1975-ös gyűjteményben is megjelent Hebdige-nek két esszéje, a *Subculture*-ben azonban újraértelmezi az egész korábbi CCCS-hagyományt. A könyv könnyen fogyasztható formában foglalja össze a *Resistance through Rituals* számos kulcsállítást, ugyancsak annak a második világháború utáni, látványos brit ifjúsági szubkultúrákról kialakított (valójában Phil Cohentől átemelt) osztályközpontú olvasatával szemben a rassz dimenziója mentén értelmezi újra ezen szubkultúrák időben egymást követő sorát.²³ Egyrészt megvizsgálja a fekete – nagyrészt karibi, azon belül is jamaicai – diaszpóra ifjúsági kultúrájának alakulását,²⁴ másrészt megvizsgálja, hogy milyen hatással volt ez és a fekete jelenlét a különböző brit munkásosztályi szubkultúrákra, illetve hogy e szubkultúrák hogyan kölcsönözték egyes stíluselemeiket és zenei ízlésüket a különböző fekete szubkultúrákból és stílusokból. Ilyen kölcsönhatásra példa a skinhead stílus kialakulása, amely hangsúlyozott munkásosztályisága mellett a karibi bevándorlók kultúrájából építkezett mind zenei, mind öltözködési stílusában. A kemény mod irányzathoz kialakult skinhead stílus zeneileg a jamaicai kultúrában gyökerező ska, reggae és rocksteady ütemek felé fordult, míg öltözködés szempontjából a skinheadek mindig jól vasalt, polírozott megjelenése a munkásosztályi tiszteletreméltóság mellett a jamaicai rude boyok²⁵ megjelenését és kiállítását visszhangozta.

Bár a homologikus kapcsolatok gondolatával még nem számol le, Hebdige másik fontos újítása a CCCS korábbi strukturalista megközelítésének lazítása Eco, Barthes és a *Tel Quel*-csoport munkáira építve. Olyan fogalmi újításokat vesz át, mint például a *poliszémia*, vagyis annak a felismerése, hogy a különböző szavak és dolgok egyszerre több jelentéssel bírhatnak, illetve hogy az egyes tárgyak és jelek jelentéséért szemiotikai küzdelem zajlik, amelybe a szubkultúrák aktívan részt vesznek a különböző ruházati elemek, használati tárgyak és gyakorlatok kisajátításával és újraértelmezésével. Így kezdi ki például az öltöny és nyakkendő mint a tiszteletreméltóság és konformitás jeleit az, hogy a mod stílus teljesen más értelemben, kontextusban használja azokat.

e) *Lányok, piac, média – a CCCS megközelítés kritikái*

A birminghami szubkultúra munkacsoporthoz kötődő elemzéseket nagyon sok kritika érte – az utánuk következő munkák egész sorának fő, de legalábbis részcélja a CCCS-megközelítés hibáinak bemutatása, állításainak megcáfolása volt.²⁶ A kritikák egyik célpontja a CCCS különböző szubkultúrákról szóló leírásaiban a lányok jelenlétének szinte teljes hiánya, mellyel kapcsolatban az első észrevételek már a *Resistance through Rituals*-ben megjelentek Angela McRobbie és Jenny Garber (1975) *Girls and Subcultures: An Exploration* (Lányok és szubkultúrák: vizsgálódás) című fejezetében. A jelen összeállításban szereplő Bennett írás elég jó összefoglalást kínál a lányok és szubkultúrák kapcsolatát taglaló McRobbie- és Garber-féle

23 Fontos hangsúlyozni, hogy bár tárgyalásában kétségtelenül köponti jelentőségű a rassz dimenziója, a korábban hangsúlyos osztály és generációs konfliktusok figyelembe vétele mellett Hebdige elemzésében még a szexualitással és nemi szerepkényszerekkel kapcsolatos feszültségekre illetve az ifjúsági szubkultúrákhoz kötődő azokkal szembeni lázadásra is kitér.

24 Különös tekintettel a Rasztafari hatás megjelenésére (lásd a szövegetet).

25 A korai 60as évek jamaicai szubkultúrájának tagjai gyakran az amerikai gengszter filmek világa által ihletett feszes öltönyöket, vékony nyakkendőket és jellegzetes kalapot viseltek.

26 A jelen válogatásban szereplő Bennett írás elég jó összefoglalást kínál a leggyakrabban felsorolt kritikákból.

kritikák főbb megállapításaiból, így ezek közül most csak kettőt emelnék ki, Muggleton témába vágó, fontos meglátásához kapcsolódóan.

Muggleton elemzése (2000) a CCCS-megközelítés egy sokkal általánosabb hibájából vezeti le a lány résztvevőkre való odafigyelés teljes hiányát a birminghami munkákban. Muggleton hangsúlyozza, hogy a CCCS kutatói egy adott olvasatot fogadtak el az általuk vizsgált szubkultúrák kapcsán – általában a látványos stílust öltő férfitagokét. Ez egyszerre megmagyarázza, hogy hogyan gondolhatták olyan egyértelműnek az egyes szubkultúrák értelmezését, másrészt pedig magyarázattal szolgál a lányok marginalizációjára is, hiszen őket ebből a nézőpontból nézve nem tekintették hiteles résztvevőknek. McRobbie és Garber szerint a férfiak középpontba állítását a szubkultúrákutásokban egyrészt az magyarázza, hogy a kutatók – maguk is férfiak lévén – saját pozíciójuk torzításaiból fakadóan eleve csak a férfi résztvevőket vették figyelembe a szubkultúrákban, másrészt pedig az, hogy e férfiak „az utcán” voltak, és így a CCCS szerzői számára oly fontos ellenállás gesztusait a nyilvános térben villogtathatták; míg a lányoknak a szorosabb szülői kontroll miatt sokkal inkább az otthon és a saját hálószobájuk kellett, hogy teret biztosítson a kortárs csoportok által létrehozott – például poprajongói – kultúra számára.

McRobbie későbbi munkái, amelyek szigorú értelemben véve nemcsak szubkultúrákkal foglalkoztak, hanem a populáris kultúra és a feminizmus kérdéseivel általában, szintén jelentős hatással voltak a szubkultúrákutatók harmadik hullámának szerzőire, többek között Thorntonra, Muggletonra és Hodgkinsonra is. A használtruha-piacnak a szubkulturális stílusok alakulásában játszott szerepéről szóló, illetve a CCCS piaccal kapcsolatos pozícióját kritizáló elemzése (McRobbie 1989) hozzájárult a szubkulturális vállalkozók, a kereskedelem és a vásárlás szubkulturákban játszott szerepének újragondolásához. Tanulmányában McRobbie a rámutat a használtruha-piac, mint nyersanyagot biztosító erőforrás jelentőségére az új szubkulturális stílusok létrehozásában, továbbá kiemeli a – gyakran női – szubkulturális vállalkozók korábbi ruhaszílusokból való válogatásában, a ruhák felújításában és azoknak a szubkultúrák világába való becsatornázásában játszott szerepét.

Továbbgondolva a CCCS-munkák férfi nézőpontjából fakadó torzításokra vonatkozó saját kritikáit, McRobbie arra hívja fel a figyelmet, hogy a birminghami kutatók figyelmét azért kerülhette el a ruhákkal, illetve azok szabásával-varrásával és vásárlásával való foglalkozás jelentősége, mert az hagyományosan női szerepekhez kötődik. Ebből a hiányból is adódhatott, hogy e szerzők a szubkultúrák által megtestesített hiteles ellenállással szemben a piaci mechanizmusokban – és tegyük hozzá: a média működésében – csupán a szubkultúra áruvá tételének és kiüresítésének eszközét látták (Clarke 1975, Hebdige 1979).²⁷ McRobbie ezzel szemben éppen azt hangsúlyozza, hogy a piaci mechanizmusok, amelyről e szerzők azt gondolták, hogy csupán semlegesítik a szubkultúrák által a különböző jelölőkre (ruházati és egyéb stíluselemekbe) fektetett, gyakran a fennálló rendhez képest felforgató, és így a CCCS-kutatók által az ellenállás hordozójaként fetiszizált – és nem ritkán általuk is kreált – tartalmakat, valójában ugyanúgy hozzájárulhatnak a szubkultúrák működéséhez.

A harmadik hullám szerzői McRobbie iránymutatását követve különös figyelmet szentelnek annak elemzésének, hogy milyen szerepet játszanak a média, illetve a piac mechanizmusai a szubkultúrák létrehozásában és fenntartásában. Ezekben az elemzésekben e mechanizmusok már nem csupán egy a szubkultúrákon kívülről érkező, azok logikájával szembenálló

27 Hebdige könyvének ez a részlete magyarul is olvasható (1995).

erőt képviselnek; különböző formáik és csatornáik szervesen illeszkednek a szubkultúrák működéséhez. A vásárlás gyakorlatai például a szubkulturális hitelesség megkonstruálásának kiemelten fontos terepeiként jelennek meg mind Muggleton (2000), mind pedig Hodgkinson (2002) később bemutatásra kerülő elemzéseiben.

Klubkultúrák és poszt-klubkultúrák – a szubkultúrákutatók harmadik hulláma

Az általam a szubkultúrákutatók harmadik hullámába sorolt és e bevezető további részében tárgyalt szerzők munkáit egyrészt a fiatalok, a stílus, az öltözködés, a zenei ízlés és a fogyasztás kérdései iránti érdeklődés, másrészt a CCCS ezen témákra vonatkozó állításaival való leszámolás határozza meg. E szerzők egyrészt elmozdulnak a CCCS-t jellemző látványos ifjúsági szubkultúrák vizsgálata felől a fiatalokat jellemző fogyasztási gyakorlatok általánosabb kérdései felé, másrészt azonban az általuk vizsgált speciális fogyasztói csoportokkal – mint látni fogjuk, több esetben már az is kérdéses, hogy egyáltalán szubkultúrákról van-e szó – kapcsolatos releváns kérdéseket még mindig részben a CCCS, illetve kisebb mértékben Becker és Stanley Cohen munkáinak állításai mentén határozzák meg. Ilyen kérdések például a strukturális homológiákkal, a szubkultúrák egyértelmű, illetve átpolitizált olvasataival, a jól körülhatárolható szubkultúrákkal, az egyértelmű szubkulturális azonosulással való leszámolás, továbbá a piac és a média szubkultúrákkal kapcsolatos szerepének a felülvizsgálata.

Klubkultúrák – a nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek első felének szubkultúrákutatói

A punk a hetvenes évek utolsó negyedében lezajlott „felemelkedését és bukását” követően úgy tűnt, hogy a nyolcvanas évek meghatározó zenei irányzatai nem képesek jól körülhatárolható és megfelelően sokkoló szubkultúra kitermelésére Nagy-Britanniában, így a morális vállalkozók és felügyeleti szervek érdeklődése a futball-lelátók irányába fordult (Redhead 1997). Egészen 1988-ig, amikor is az *acid house*-nak keresztelt zenei irányzat, illetve az azzal szorosan összefüggő illegális, például elhagyott raktárházakban rendezett buli, a *rave* fogalma berobbant a köztudatba, ami egyrészt hamarosan a morális pánikok új hullámát indította be, másrészt pedig ismét felkeltette a szubkultúrákutatók iránti érdeklődést. A populáris és ifjúsági kultúra nyolcvanas, illetve kora kilencvenes évekbeli fejlődésének ez a *post-punk* és *acid house* időszaka az, amivel Steve Redhead (1990, 1997) és Sarah Thornton (1995) munkái foglalkoznak.

Maga a klubkultúrák elnevezés Thornton alább tárgyalandó könyvének címéből származik, amit később Redhead is átvett, és kis módosítással (egybeírva a korábban két szóból álló klubkultúrák kifejezést, feltehetőleg azért, hogy még jobban rimeljen a szubkultúra elnevezésre) beleszította egyik kötetének címébe (*Subculture to Clubcultures* – Szubkultúrából klubkultúrák, 1997), illetve egy részben általa is szerkesztett szöveggyűjteménynek is a *The Clubcultures Reader* (1997) választották címéül. Így – bár mint látni fogjuk, az időszak főbb elméleti újításai Thornton nevéhez fűződnek – Redhead az, akinek az erőfeszítései révén a „klubkultúrák” mint a szubkultúrákutatók egy adott időszakát és témaválasztását jelölő elnevezés meghonosodott.

a) Szubkultúráktól klubkultúrákig – Steve Redhead

Steve Redhead a Manchesteri Populáris Kultúra Intézettel (*Manchester Institute for Popular Culture*) az ifjúsági kultúrák kutatásának a CCCS szubkultúra-csoportjához hasonlóan nagyszabású és -hatású szövegegyüttesét kívánta létrehozni a kilencvenes évek során.²⁸ Bár ez az ambiciózus terv abban az értelemben nem valósult meg, hogy Redheadnek és az intézetnek nem sikerült olyan elméletformáló hatást elérnie, mint korábban a CCCS-műveknek, mégis a brit ifjúsági szubkultúrák alakulásának számos érdekes fejleményét rögzítették, különös tekintettel a fociszurkolók²⁹ és a partikultúra³⁰ világára.

Redhead (1997) vizsgálatainak egy jelentős része a fiatalok felügyeletének és szabályozásának törvényhozási részleteit, illetve politikai tőke felhalmozására való felhasználását vizsgálja. Munkájának ezen vonulata részben támaszkodik Howard S. Becker és Stanley Cohen írásaira is. Redhead (1997) rámutat a futballhulliganizmus, valamint a *rave*- és *dance*-partik elleni kormányzati küzdelmek közötti folytonosságra, továbbá felhívja a figyelmet a nyolcvanas évek során a futballszurkolói keménymagok soraiban lezajlott stílusbeli változásokra. Ez utóbbinak egyik legfontosabb eleme a korábban mindenütt jelenlevő és a rend felügyelői által is könnyen beazonosítható skinhead-stílus elemeinek drága sport- és férfiruházati márkákkal történő felváltása.

Redhead (1990) munkáinak egy másik fontos gondolati szála a populáris zenei divatok és stílusirányzatok alakulása, valamint a szubkultúrák változásai között korábban kimondatlanul feltételezett szoros együttmozgás szétbontásának igénye, illetve annak levezetése. Sajnos mind a populáris zenével, mind pedig a fiatalok szabályozásával foglalkozó fejtegetései többnyire publicisztikai elemzések formájában láttak napvilágot, így azok kötetben való megjelentetése sem változtat azon a tényen, hogy az elméleti mélység, illetve a különböző szálak összekapcsolása általában hiányzik ezekből az írásokból.

b) A szubkulturális tőke – Sarah Thornton

A több szubkultúrával foglalkozó könyv és tanulmánygyűjtemény ellenére mégsem Redhead, hanem Sarah Thornton az, aki a kilencvenes évek közepén megjelent *Club Cultures* (Klubkultúrák) című munkájával (1995) szinte egy csapásra átdefiniálta a szubkultúrákról való gondolkodás több kérdését is. A ma már sziklaszilárdan a szubkultúrakutatási kánon nélkülözhetetlen darabjaként számon tartott könyv³¹ középpontjában az *acid house*-nak nevezett zenei stílus 1988 és 1992 közötti brit fénykora, illetve az ahhoz szorosan kötődő partivilág³² vizsgálata áll.

28 Kilenc év felforgása alatt több saját könyve (például Redhead 1990, 1997) és két válogatott tanulmányokból álló kötet (Redhead 1993, Redhead et al. 1997) került ki a manchesteri műhelyből.

29 Redheadnek több olyan, itt most nem idézett könyve is megjelent, amely csak a fociszurkolók kérdéseivel foglalkozik.

30 A két válogatáskötet (Redhead 1993, Redhead et al. 1997), de különösen a második, számos fontos aspektusát dolgozza fel a partikultúrákért számon tartott jelenségnek.

31 Thornton munkájának fontosságára való tekintettel ebben az összeállításban is szerepelnie kellett volna egy részletnek a könyvből. Bár ezt sajnos nem sikerült megoldani, őt is a többi itt közölt fordítás szerzőjéhez hasonló részletességgel tárgyalom – sőt, az eredeti szöveg hiánya miatt talán még egy kicsit részletesebben is.

32 A partik világáról magyar vonatkozású leírást kínál Fejér (2000).

Könyvének bevezetőjében Thornton párhuzamot von a szubkultúrák és a magas-, avagy elitkultúra között. Állítása szerint mindkét kultúra elitista: saját értékét részben exkluzivitásából vezeti le. Mind az elit-, mind pedig a szubkultúra résztvevői kívülállók számára hozzáférhetetlen tudások és ízlésvilágok birtokosai. Mindkét kultúra képviselői rettegnek a tömegkultúrától, a popularizálódástól és ezáltal a profanizálódástól. A magaskultúra szakralitását a tömegkultúrába való *leszivárgás*, míg a szubkultúrák exkluzivitását a populáris kultúrába való *felkapottság* veszélyezteti. A szubkultúrák a fennálló értékrend önkényes átértékelése révén, a magaskultúrához hasonlóan, saját magukat tekintik az ízléshierarchia csúcsának.

E párhuzam arra világít rá, hogy az értékhierarchiáktól általában mentesnek vélt – durvábban fogalmazva: egyformán értéktelen szemétnek tartott – populáris kultúra valójában ugyanúgy a distinkciók, ízléshierarchiák megalkotásának a terepe, mint a magaskultúra. Ennek megfelelően Thornton elemzéséhez – Bourdieu tőkeelméletére építve – bevezeti a (magas)kulturális tőkével párhuzamos szubkulturális tőke fogalmát. A szubkulturális tőke a megfelelő szóhasználatról, lexikai ismeretektől, hajviselettől és öltözködéstől a táncparketten való mozgás és a különböző dolgok megfelelő fogyasztásának és értékelésének képességén, a saját ízlést tárgyiasított formában megjelenítő otthoni lemezgyűjteményen át a viselkedés, a tudáselemek és a felhalmozott javak széles skáláját öleli fel. Thorntonnál ez a szubkulturális tőkefogalom valóban egy bourdieu-i elméleti keretbe illeszkedik, későbbi munkákban azonban attól függetlenül is visszaköszön mint a szubkulturális jártasságok és az azokból fakadó státusz szinonimája.

Thornton kiemeli, hogy a szubkulturális tőke sokkal lazábban kötődik a bourdieu-i kulturális tőke szempontjából központi jelentőségű osztályhelyzethez, ellenben erősebb kapcsolatot mutat a társadalmi nem dimenziójával. Ehhez kapcsolódóan arra a következtetésre jut, hogy a szubkulturális résztvevők – nagyon hasonlóan Becker jazz-zenészeihez – autonóm ízléssel rendelkező egyének heterogén csoportjaként alkotják meg magukat egy ízlés és egyéniség nélküli, kereskedelmi és divattrendeknek tőkeletesen engedelmessé, homogén masszaként elképzelt és hangsúlyosan *feminin* fősodorról szemben. Saját terepmunkája során jutott Thornton arra az újszerű megállapításra, hogy a fősodor valójában nem létezik, legfeljebb a szubkultúrák és a szociológusok belső diskurzusaiban. A fősodor, állítása szerint, a legkülönbözőbb csoportok halmaza, amelyet igen problémás lenne akár csak homogénnek is tekinteni, de különösen az olyan negatív tulajdonságokat társítani hozzájuk, amelyekkel a fősodorbeli „másikat” rendszeresen felruházzák.

Thornton a szubkulturális tőke fogalmára építve új vizsgálati keretet vezet be a média és a szubkultúrák összefüggéseinek elemzésére is. A média kiemelt vizsgálatát az is indokolja elemzésében, hogy a saját szubkulturális és a bourdieu-i kulturális tőkefogalom közötti egyik meghatározó különbség az, hogy míg az utóbbi nem veszi számba például a televízió és a rádió szerepét, addig az előbbi számára központi fontossággal bír a populáris média. A média és a szubkultúrák kölcsönhatásainak megértésére egy olyan részletes elemzési keretet állít fel, amelyben a média nem egy egységes, hanem differenciált entitás, és ennek megfelelően az egyes médiaüzenetek hatása és szerepe is igen eltérő lehet azok helyzetétől függően.

Thornton állítása szerint a szubkultúrák szempontjából három különböző szintjét különböztethetjük meg a médiának: a tömegmédiákat fedő makromédiát,³³ a különböző

33 A makromédia Thornton értékelése szerint kétféle hatással lehet a szubkultúrákra. Egyrészt egy-egy morális pánikkal nagymértékben megnövelhetik a szubkultúrák élettartalmát és vonzerejét, hiszen a lázadni avagy lázadást

zenei, divat- és egyéb szaklapokat, műsorokat, honlapokat stb. magában foglaló niche-médiát, amely – miközben a szélesebb közönség számára is elérhető – egyszerre szolgálja ki a szubkulturális piac igényeit, és járul hozzá a trendek nyomon követéséhez, illetve a névadás gesztusával a formálódó szubkulturák világra segítéséhez; végül a különböző szórólapokból, levelezőlistákból, fanzinokból³⁴ stb. álló mikromédiát, mint a szubkulturák belső kommunikációjának fontos csatornáit. Ennek az elméleti újításnak a segítségével Thornton egyszerre oldja fel a Stanley Cohenhez kötődő „a szubkulturák a tömegmédiában születnek” és a CCCS-megközelítés „a szubkulturákat a forradalmi potenciáljuktól megfosztó, azokat a kapitalista termelésbe inkorporáló média” képzeteit.

Thornton kutatásai nagy hatással voltak az alábbiakban bemutatásra kerülő Muggleton és Hodkinson munkáira. Egyrészt a – leggyakrabban médiareprezentációk alapján elképzelt – főszodortól való különbözőség érzése, illetve a szubkulturális részvétel azzal szemben történő megkonstruálásának a jelentősége mindkét szerzőnél fontos elemzési szál,³⁵ másrészt a *Club Cultures* hatása tükröződik az említett szerzők médiával kapcsolatos vizsgálati keretében is.

A poszt-klubkultúra időszak kutatói – elemzések az ezredfordulón

A posztmodernitás, avagy a késő modernitás elméletalkotók festette világában a felgyorsult divatciklusok, az identitások játékosá vagy felszínessé válása, a korábbi osztálytársadalmak látszólagos felbomlása, a különböző fogyasztói csoportok közötti egyre nagyobb átjárhatóság, a stílári jegyek szemmel látható, egyre szabadabb keveredése, az egységes uralkodó kultúra fokozatos visszaszorulása a média- és egyéb fogyasztás egyre erősödő szegmentációjával mind-mind ahhoz vezettek, hogy kérdésessé vált az uralkodó kultúrától világosan elkülönülő hagyományos, jól körülhatárolható szubkulturák lehetősége.³⁶

Már a harmadik hullám első felének „klubkulturák” elnevezésének többes számában,³⁷ illetve a szub- előtag klubra való cserélésében benne volt a szubkultúra korábbi fogalmának meghaladására tett kísérlet. Más szerzők azonban ennél is továbbsmennek: nem egyszerűen a szubkultúra fogalmának átdefiniálás által történő meghaladására törekcsenek, hanem magától a fogalomtól is megszabadulnának. Polhemus (1997) például a „stílus áruháza” (supermarket of style) elnevezést javasolja az egyre felszínesebbé váló és folyamatosan változó fogyasztói „elköteleződések” jelölésére, míg Bennett (1999) itt közölt írásában Maffesoli neotörzs (neo-tribe) koncepciójának használatát veti fel termékeny alternatívaként a már teljesen használhatatlan, mindent és semmit sem jelentő szubkultúrafogalommal szemben.

sugallni kívánó fiatalok szemében még tovább emelkedhet egy a közfelháborodás védjeggyével ellátott stílus ázsiója. Másrészt egy adott szubkulturának a makrómédiában való nem elutasító, még rosszabb esetben pozitív megjelenése nagyon könnyen annak a stílusnak a halálos ítélete lehet – gondoljunk csak a szubkulturák fölkapottságtól való ózdkodására.

34 A *fan* (rajongó) és *magazine* szavak összevonásával létrehozott *fanzine* kifejezés rajongók által előállított, általában kis példányszámban megjelenő, gyakran házi sokszorosítási és előállítási technikákkal készülő kiadványokat jelöl.

35 Lásd a blokkban közölt Hodkinson-szövegben ennek a goth szubkultúra esetében való megnyilvánulásait.

36 Ráadásul egy ilyen világból nézve még könnyebb a korábbi évtizedek szubkulturáit jól körülhatároltnak, stílusan egységesnek és jelentéseikben homogénnek feltételezni.

37 Thornton (1995) hangsúlyozottan többes számban beszél klubkulturákról, mivel állítása szerint kutatása nem igazolta semmilyen egységes jegyeket hordozó, jól meghatározható szubkultúra létét a vizsgált területen.

Jelen válogatás szerzői a szubkultúrakutatás legújabb hullámához tartoznak. A három szerző három különböző megközelítéssel és vizsgálati fókusszal jut részben hasonló, részben különböző eredményekre. Muggleton (2000) látványos öltözködési stílusokat képviselő egyének saját beszámolóira és véleményeire alapozza megállapítását, Bennett (2000) egy-egy helyhez kötődően vizsgált különböző zenei szintereket különféle etnográfiai eszközökkel, míg Hodkinson (2002) egy adott szubkultúra országos szintű és az internet közegére is kiterjedő etnográfiai vizsgálatát végezte. Ami közös mindhármukban – azon túl, hogy munkájuk középpontjában a fiatalok bizonyos csoportjainak zenei és öltözködésbeli ízlései állnak –, az saját érintettségük a vizsgált kultúrákkal kapcsolatban. Muggletonra annak idején hatással volt a punk irányzat, Bennett zenekarban játszik, és maga is aktív résztvevője egy konkrét, helyi zenei szintérnek, míg Hodkinson az általa vizsgált goth szubkultúra aktív, részt vevő tagja volt már a kutatását megelőzően is. Fontos kapcsolódási pont továbbá a három szerző esetében, hogy mindannyian az angol akadémiai életben tevékenykednek, és – ahogy ezt az itt közölt írásokból is látni lehet – részben egymással is vitatkozva, illetve egymásra építve fejtik ki saját gondolataikat.

Muggleton itt közölt írása (1997) később megvalósult kutatásának (2000) elméleti problémafelvetését tartalmazza arról, hogy mennyiben tekinthetők a szubkultúrák a posztmodern korban valóban csak ironikusan üres, naponta változtatott szerepeknek.³⁸ Bennett írása részletesen tárgyalja a CCCS szubkultúraelméletének több problémás pontját, majd lehetséges alternatívaként megvizsgálja az életstílus és a neo-törzs fogalmait, végül saját kutatásának eredményeit felvillantva az utóbbi alkalmazása mellett érvel. Hodkinson alábbiakban olvasható fejezetrészletében a goth szubkulturális identitásnak a résztvevők önképében játszott kiemelkedő szerepéről, valamint ezzel összefüggésben a fősodorhoz igazodó „trendik” szubkulturális megalkotásáról és a goth hitelesség hangsúlyozásának túlzásairól olvashatunk. A továbbiakban a közölt írások részletesebb tartalmi ismertetése helyett a három szerző azon egy-egy könyvét fogom röviden áttekinteni, amelyhez az itt megjelenő fordítások kapcsolódnak.

a) *Poszt-szubkultúrák – David Muggleton*

David Muggleton *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style* (A szubkultúra belülről: a stílus posztmodern jelentése) – Hebdige kulcsművére rímelő – című könyvében a szubkultúrakutatásnak a CCCS által alapvető fontosságúnak ítélt, azonban teljesen elhanyagolt dimenziója, az életrajz – avagy a megélt szint – mentén vizsgálja a szubkultúrákat. Fontos hangsúlyozni, hogy a hetvenes évek birminghami munkái óta számos kutató állt neki komolyan meghallgatni a szubkulturális résztvevők beszámolóit saját élményeikről, de talán egyikük sem fordított olyan komoly figyelmet a személyes *életrajz* kérdéseinek, mint a saját megközelítését neoweberinek nevező Muggleton, aki elemzése során részletesen foglalkozik a szubkultúrákba való belépés, illetve az azok között történő átmenetek személyes beszámolóinak értelmezésével.

Munkája továbbá abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy elsőként építi be a divat- és fogyasztáskutatás eredményeit szubkultúrákról szóló tanulmányba. Figyelembe véve,

³⁸ Érdemes megjegyezni – többek között az itt vázolt klubkultúrák/poszt-klubkultúrák felosztás határának elmaszátolása végett is –, hogy Muggleton elméleti expozéja a *Clubcultures Readerben* (1997) jelent meg.

hogy a szubkultúrakutatások fókuszába egyre inkább a fogyasztás és az öltözködés gyakorlatainak speciális csoportok esetében történő részletes vizsgálata áll, nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek az elméleti újításnak a jelentőségét.³⁹ A szerző jelen válogatásban közölt írását olvasva – amely a Redhead és szerzőtársai szerkesztette *The Clubcultures Reader*ben jelent meg először (1997), és amely egyben az itt ismertetett könyvének egyik elméleti bevezető fejezete is lett – teljesen világosan rajzolódik ki a fogyasztás- és divatkutatás hatása elméleti hipotéziseinek kialakításában. Bár sajnos az itt közölt fejezet még a vizsgálati eredmények híján csak a kutatási terv felvázolásáig jut – amely hiányosságot a következő néhány bekezdésben próbálom pótolni –, egyértelműen hatással volt az alábbiakban bemutatásra kerülő Andy Bennett (1999, 2000) kutatására és kérdésfeltevéseire is, és talán nem is olyan meglepő, hogy a két szerző több ponton is hasonló következtetésekre jut.

Muggleton kérdésfeltevése a szubkultúrákban résztvevők képzeletére irányul; arra kíváncsi, hogy ők maguk hogyan értelmezik a hitelességet, a szubkulturális kötődést, és annak változását. Hipotézisei, könyvének címével összhangban, a posztmodern társadalom koncepciójának szubkultúrákra vonatkoztatott következményeiből állnak. Feltételezi, hogy a posztmodern szubkultúrákban a résztvevők nem fogják magukat kollektív kategóriákkal azonosítani; egyre nehezebb lesz fenntartani a szubkultúra határait a konvencionális stílussal való összevetés révén; a különböző szubkulturális és hagyományos stílusok közötti átjárások eredményeképpen egyre felületesebbé fognak válni a szubkulturális kötődések; a meggyengült határok és az ezzel járó stílusok közötti mobilitás mellett a csoport-szembenállásoknak el kell tűnniük; a résztvevők pozitívan fognak viszonyulni a stílushoz, a divathoz és a médiához, saját kötődésüket nem normatívként, politikai gesztusként vagy az ellenállás jeleként fogják értelmezni.

Vizsgálata eredményeképpen azt találta, hogy hipotézisei csak részben igazolódtak. A szubkulturalisták valóban nem azonosultak egy egyértelmű csoportmeghatározással, sokkal gyakoribbak voltak a különböző perem- és hibridkulturális önmeghatározások, illetve a változásnak, fejlődésnek a hangsúlyozása; ezek összefüggnek a szubkultúrák közötti átjárhatósággal, amellyel kapcsolatban ismét csak az eredeti hipotézis megerősítését találta. Ugyanakkor a hitelesség hiányának ünneplése, a gyors stílusváltásokban való lubickolás helyett azt találta, hogy a szubkulturalisták úgy gondolnak választott stílusukra, mint ami kifejezi egyéniségüket, tehát rendelkezik valamilyenfajta belső referenciaponttal. A gyors váltásokat továbbra is a divatkövetés jeleként értékelték interjúalanyai, ugyanakkor hangsúlyozták a fokozatos változást, ami egyrészt hitelességet termel, másrészt idővel újabb szubkulturális azonosulásokba való átfolyást tesz lehetővé. Az ellenállás és politizáltság kérdésében Muggleton a politikától való teljes elfordulást találta.⁴⁰ Összegezve arra a következ-

39 Itt jegyezném meg, hogy a szubkultúrakutatások szempontjából tehát kiemelten fontos fogyasztáskutatás területéről jó áttekintést kínál magyarul például Zentai (1996), illetve kapcsolódik Simányi (2005), akinek a fogyasztói társadalom elméleteiről szóló ismertetésében a Muggleton által vizsgált kérdésekhez igen hasonlóakat találhatunk a fogyasztással kapcsolatban általában.

40 Ehhez hasonlóan Hodkinson (2002) is tagadja, hogy bármilyen kapcsolatot lehetne felfedezni az általa vizsgált goth szubkultúra stíláriái és bármiféle a mélyben meghúzódó közös strukturális, pszichológiai vagy politikai jelentéstartalom között, ahogy azt például a CCCS elemzései tették. Hangsúlyozza, hogy bár a goth stílusjegyek alapján sokakban felmerül a depresszió, az élettől való elfordulás és hasonló képzetek egyértelműsíthető kötődése ennek a szubkultúrának a résztvevőikhez, a valóságban ez közel sincs így; sokkal inkább a közös esztétikai irányultság az, ami összekapcsolja a tagokat, illetve az, ami – gyakran éppen a külső várakozásokkal ellentétben – lelkesedéssel és örömmel tölti el őket.

tetésre jutott, hogy a szubkultúrák a felfokozott individualizmust jelenítik meg, és tagjaik számára ennek a kifejezését teszik lehetővé.

Muggleton egy igen fontos felvetéssel zárja könyvének gondolatmenetét. Azt állítja, hogy létezik a szubkultúrák történetének egy hagyományos verziója, amely szerint voltak a régi szubkultúrák, amik erős csoportidentitással, egyértelmű politikai tartalommal, jól körülhatárolt stílussal rendelkeztek. Aztán megérkezett a punk, ami gátlástalanul fosztogatta az összes korábbi kultúrát stíluselemekért, és onnantól fogva már nem lehetett világos határokkal rendelkező szubkultúrákat leírni. Muggleton részben interjúalanyainak a beszámolóí alapján, részben korábbi szerzők munkáira támaszkodva (például Redhead 1993) arra a következtetésre jut, hogy felvázolható egy alternatív történet, amely szerint azoknak a tisztán látható szubkultúráknak is csak utólag rajzoltak kontúrokat.

b) Neo-törzsek – Andy Bennett

Andy Bennett részben a populáriszene-kutatás területe irányából közelít az ifjúsági (szub)kultúrák vizsgálata felé, ennek megfelelően érdeklődésének középpontjában nem az ifjúsági (szub)kultúrák állnak, hanem a fiatalok különböző csoportjainak zenefogyasztási szokásai, és az azokhoz kapcsolódó jelentések, kulturális gyakorlatok. A helyi zenei színterek⁴¹ sajátosságainak vizsgálata szintén részben a populáriszene-kutatáson belüli hagyományra és fogalmi keretre támaszkodik.

Összeállításunkban szereplő írása a *Popular Music and Youth Culture: Music, Identity and Place* (Populáris zene és ifjúsági kultúra: zene, identitás és hely) című könyve (2000) egyes részleteinek korábban cikk formájában megjelent változata. A cikk elég jól érzékelteti a könyv tartalmát – annak mind elméleti, mind esettanulmányokat bemutató részeit felvillantja. Bennett a könyv első felében részletesen áttekinti az ifjúsági kultúra, a populáris zene és a helyi zenei színterek és kultúrák összefüggéseit és kérdéseit, majd a második felében négy esettanulmányon mutatja be a zene-előállítás és -fogyasztás helyi kontextusokba ágyazott jellegét. (Példái Newcastle upon Tyne városában, illetve Frankfurtban végzett etnográfiai terpmunkájának eredményeit tartalmazza.)

Az első – jelen válogatásban szereplő írásában is tárgyalt – példa a newcastle-i dancezenei színteret mutatja be, illetve annak kapcsán veti fel a könyv a szubkultúraelméletek szempontjából talán legfontosabb gondolatmenetét. Elmélete szerint az a stíluskeveredés, amelyre a dance-zene közönsége esetében rácsodálkozunk, nem valami újfajta posztmodern érzékenység kifejeződése, hanem az ifjúsági kultúrát a húszas évek óta mindig is jellemző trendek és érzékenységek megjelenésének egy újabb formája. Ez az új forma részben az új zenei technológiák által a korábban is meglévő hallgatói érzékenységeknek az előállítási, illetve az előadási folyamatba történő becsatornázása révén tette – látszólag hirtelen – szembetűnővé a fogyasztók gyakran plurális zenei ízlését.⁴²

41 Amíg Bennett a helyi zenei színterek sajátosságainak bemutatására összpontosít, Hodkinson éppen a goth szubkultúra transz-lokális jellegét hangsúlyozza, vagyis azt, hogy hiába találhatók helyi variációk, a szubkultúrán belüli kapcsolatok, áramlások nagyobb földrajzi egységekre is kiterjednek. A szubkultúrák ilyen transz-lokális kapcsolatrendszerére és áramlásaira összpontosító elemzésre kiváló példa magyarul Vályi (2004).

42 Az elektronikus tánczene létrehozása, terjesztése valamint a technológiai változások és újítások közötti kölcsönhatásokról magyarul lásd például: Maughan és Smith (2000); Sanjek (2005).

Ismét csak utalnék rá, hogy Bennett és Muggleton itt olvasható gondolatmenetei ezen a ponton erős párhuzamot mutatnak. Amikor Muggleton arról beszél, hogy a posztmodernnel összefüggésben emlegetett jelenségek – játékoság, töredékesség, tűnékenység – tulajdonképpen mindig is jelen voltak a modernitásban, annak a romantikában gyökeredző, „esztétikai modernitásnak” nevezett vetületéhez kötődve, akkor tulajdonképpen ugyanazokra az érzékenységekre mutat rá a divat és az öltözködés terén, amelyekről Bennett a zene kapcsán ír.

Bennett könyvének esettanulmányai további példákkal szolgálnak a helyi kontextusoknak a kulturális – ebben az esetben a zenei – termelésben és fogyasztásban betöltött meghatározó szerepéről. A *bhangra* zene ázsiai fiatalok életében betöltött szerepéről szóló fejezetében azt vizsgálja meg, hogy a newcastle-i ázsiai fiatalok hogyan értelmezik és használják ezt a hagyományos ázsiai zenei formát saját etnikai identitásuk hangsúlyozására, illetve annak újraértelmezésére. A frankfurti és newcastle-i hip-hop színterekkel foglalkozó részben a hip-hop és a helyi nyelv – a német illetve a newcastle-i dialektus, szemben az amerikai angollal – használata, illetve a hip-hop és a rassz/etnikum kérdése közötti feszültségekkel és megfelelésekkel ismerkedhetünk meg. Frankfurtban a német nyelvű szövegek megjelenésével vált a hip-hop egyszerre hiteles és helyileg átdolgozott önkifejezési formává, amelynek jellemző témái a nemzeti/etnikai kisebbségeknek a rasszizmus és nemzetiségük megkérdőjelezése felett érzett frusztrációi. A túlnyomó részben fehér lakta Newcastle-ben a fekete zeneként számon tartott hip-hop és annak fehér befogadói között feszülő ellentmondás feloldásáról olvashatunk két példát. Az első stratégia a zenét előállító afro-amerikaiak és annak angol munkásosztálybeli hallgatói társadalmi helyzete közötti kapcsolat kiemelése – emlékezzünk Hebdige elemzésére –, míg a második a hip-hop alapvetően városi kultúrához, illetve utcai valósághoz kötődő jellegének hangsúlyozása. Utolsó esettanulmányában Bennett a newcastle-i Benwell Floyd zenekar példáján tekinti át a pubzenekarok és közönségeik között szövődő kapcsolatokat, és ezeknek a helyi identitás erősítésében játszott szerepét.

c) Szubkultúrák és kulturális szubsztancia – Paul Hodkinson

2002-ben jelent meg Paul Hodkinson *Goth: Identity, Style and Subculture* (Goth:⁴³ identitás, stílus és szubkultúra) című könyve, amely az utóbbi idők legkomolyabb szubkultúra-újradefiniálási kísérlete. Nagy szó ez, egyrészt azért, mert a legtöbb, a szubkultúra fogalmát alkalmazó elemzés általában nem foglalkozik azzal, hogy megfogalmazza, hogy mit is ért pontosan ezen a kifejezésen, másrészt azért, mert már szinte minden irányból megmutatták, hogy ez a fogalom teljesen használhatatlan elemzési keretként. Hodkinson azonban felmutat egy valóban szubkultúráként működő csoportot, valamint annak példáján részletesen bemutatja, hogy miben is rejlene a szubkultúra sajátossága más fogyasztói, életstílus, miliő és így tovább csoportokhoz képest. Szubkultúra-definíciójában egyszerre számol le a korábbi elemzésekben már módszeresen eltakarított romokkal, és kínál egy olyan képet, amely teljesen összhangban áll a mai szubkultúraelemzések deviancia és ellenállás helyett fogyasztás és önkifejezés kérdéseit előtérbe állító irányával.

Hodkinson elképzelése szerint a szubkultúrák elemzésének új elméleti kerete a kulturális szubsztanciára kell, hogy épüljön. Négy elemet sorol fel, amelyek álláspontja szerint segítenek megragadni ezt a bizonyos kulturális szubsztanciát. Az elsőt következetes jellegzetességnek

43 Lásd a blokk végén található szószeredetet.

(consistent distinctiveness) nevezi, amely az ízlések és attitűdök egy adott, térben és időben viszonylagos konzisztenciát mutató készletének a meglétére vonatkozik. A második elem az identitás, amely arra utal, hogy a tagoknak valamiféle azonosulástudattal kell rendelkezniük annak a közösségi kultúrának az irányában, amelyben maguk is osztoznak. A harmadik az elkötelezettség, amelynek értelmében a résztvevők szabadidő-eltöltésének és társas kapcsolatainak egy jelentős része a szubkultúra köré kell, hogy szerveződjön. A negyedik az autonómia, amely alatt a szerző a tömegmédiától és a fő előállítási és kereskedelmi csatornáktól való függetlenséget érti, azaz azt, hogy a szubkultúrának rendelkeznie kell a kommunikáció, a rendezvények, a kulturális termelés és terjesztés alternatív hálózatával és csatornáival, amelyek lehetővé teszik, hogy az olyan időszakok során is fenn tudjon maradni, amikor kiesik a közfigyelem és az aktuális divathullámok érdeklődési köréből.

A könyv egyes fejezeteiben Hodkinson módszeresen mutatja be ennek a négy elemnek a meglétét, illetve tartalmát a goth szubkultúra esetében. Számba veszi a goth stílusra jellemző elemeket, kitérve a komor és borzongató dolgokhoz való vonzódásra, a szubkultúra feminin és szexuális határáthágások irányába hajló jellegére, illetve a különböző más szubkultúrákból kölcsönzött elemek megjelenésére, és ezzel összefüggésben a stílus folyamatos alakulására is. Ebben a válogatásban egy rövidített változat olvasható abból a fejezetből, amelyben a szerző azt vizsgálja meg, hogy a szubkultúrával való azonosulás hogyan határozódik meg az identitás különböző egyéb dimenzióihoz képest, illetve hogy hogyan függ össze a szubkultúra határainak és belső hierarchiájának folyamatos újratárgyalásával. Ezt követően a kulturális szubsztancia harmadik elemeként beazonosított elkötelezettséget veszi részletesebben szemügyre a szubkultúrába való bekerülés, az azon belül kialakuló kapcsolatok kérdésein keresztül. Ehhez szorosan kapcsolódva végül a szubkulturális rendezvények különböző formáit, az azokon való részvételhez kapcsolódó jellegzetes élményeket, valamint azoknak a résztvevők számára nyújtott szubkulturális jutalmait mutatja be.

A könyv második felében négy fejezetet keresztül ismerkedhetünk meg a szubkultúra autonómiáját biztosító alternatív kereskedelmi és médiacsatornákkal, illetve a nem szubkulturáspecifikus boltokhoz és médiatermékekhez való viszonytal. Hodkinson például a kívülről érkező paici érdeklődés mellett részletesen tárgyalja a szubkulturális önkéntesek és vállalkozók szerepét a különböző goth árucikkek előállításában illetve forgalmazásában. Külön figyelmet szentel annak a kérdésnek is, hogy az ilyen karrier milyen szubkulturális jutalmakkal és megtérülésekkel jár a benne résztvevők számára. Ilyenek lehetnek például annak az öröme, hogy az érdeklődési területük válhatott a megélhetési forrásukká, a szubkultúrán belül élvezett különböző kiváltságok (pl. vip-listás ingyenbelépők koncertekre), és ezzel összefüggésben a magas szubkulturális tőke (úgymond ismert alakjai a közösségnek), továbbá az a jó érzés, hogy maguk is hozzájárulnak a szubkultúra fennmaradásához és gyarapodásához. Hasonló alapossággal kerülnek terítékre a goth ruhák és kiegészítők vásárlásának különböző stratégiái (goth boltokban való vásárlás, egyéb boltokban történő „kincskeresés”), illetve az azokkal járó költségek és jutalmak.⁴⁴ Fontos továbbá kiemelni, hogy a gothok médiafogyasztásán és speciális médiatermékein, fanzinjain és szórólapjain túl Hodkinson – korábbi szubkulturáelemzésekhez képest újdonságként – igen részletesen kitér a goth közösség online bonyolódó kommunikációinak bemutatására és elemzésére is.

⁴⁴ Könyvében Muggleton (2000) is részletesebben foglalkozik a vásárlás különböző gyakorlatainak a szubkulturális hitelesség megteremtésében játszott szerepével.

Merre tovább?

A szubkultúra kifejezés, ahogy arra Bennett itt szereplő írásában is felhívja a figyelmet, csak nem akar eltűnni, sőt úgy látszik, nagyon szépen virágzik az elvetéséről, meghaladásáról szóló diskurzus közegében is. A szubkultúra kifejezéssel mindketten a maguk módján leszámolni kívánó Muggleton és Bennett fent bemutatott könyveik megjelenése óta maguk is részt vettek szubkulturakutatással foglalkozó szöveggyűjtemények szerkesztésében. Bár ezek a címükben jelzik a továbblépés igényét – *The Post-Subcultures Reader* (Poszt-szubkulturák szöveggyűjtemény) (Muggleton és Weinzierl 2003); *After Subculture: Critical Studies in Contemporary Youth Culture* (A szubkultúra után. Kritikai tanulmányok a kortárs ifjúsági kultúráról) (Bennett és Kahn-Harris 2004) – úgy tűnik, hogy a szubkultúra kifejezés – legálább hívószóként – még mindig nem veszített az erejéből.

Persze az sem elképzelhetetlen, hogy a Hodgkinson által megkezdett ígéretes csapásvonalon továbbhaladva idővel mégis létrejön egy olyan szubkultúrafogalom és elemzési keret, amely önálló létjogosultságát nem pusztán marketingerejéből, hanem a számos rokon fogalomtól – mint a színtér, neo-törzs, életstílus, miliő, hobbi stb. – való valós elhatárolhatóságából meríti. Avagy másképp megfogalmazva a kérdést: létezik-e valóban egy sajátos társadalmi-kulturális képződmény, amely olyan különleges jellemzőkkel bír, melyeket nem megfelelően fednek le a számos szinonim fogalom jelentéstartalmai, és amelyet éppen ezért indokolt lehet a szubkultúra fogalmával illetni? És amennyiben igen, érdemes-e egyáltalán ragaszkodni továbbra is a szubkultúra kifejezéshez, vagy célszerűbb egy elméletileg és jelentését tekintve kevésbé túlterhelt fogalommal próbálkozni, mint amilyennek például a poszt-szubkultúra vagy a neo-törzs kínálkozik?

Hivatkozott irodalom

- Becker, Howard S. ([1963; 1973] 1991): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Becker, Howard S. (1974): A kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológiai problémaköréből. In *A deviáns viselkedés szociológiája*. Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László (szerk.). Budapest: Gondolat, 80–113.
- Bennett, Andy (1999): Subcultures or Neo-Tribes? Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste. In *Sociology* 33(3): 599–617.
- Bennett, Andy (2000): *Popular Music and Youth Culture: Music, Identity and Place*. London: Macmillan.
- Bennett, Andy és Keith Kahn-Harris (2004): *After Subculture: Critical Studies in Contemporary Youth Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Clarke, John ([1975] 1993): Style. In *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. Stuart Hall és Tony Jefferson (szerk.). London: Routledge, 175–191.
- Clarke, John, Stuart Hall, Tony Jefferson és Brian Roberts ([1975] 1993): Subcultures, Cultures and Class. In Hall és Jefferson ([1975] 1993): 9–74.
- Cohen, Albert K. ([1955] 1971): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: The Free Press.
- Cohen, Albert K. (1969): A szubkulturák általános elmélete. In *Ifjúságszociológia*. Huszár Tibor és Sükösd Mihály (szerk.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264–286.
- Cohen, Phil (1972): Subcultural Conflict and Working Class Community. In *Working Papers in Cultural Studies* 2: 5–51.
- Cohen, Stanley ([1972] 1980): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Oxford: Martin Robertson.

- Cohen, Stanley (2000): Ifjú szörnyetegek. A modok és a rockerek megteremtése. In *Replika* 40: 49–65.
- During, Simon (1995): A kritikai kultúrákutató történetéről. In *Replika* 17–18: 157–180.
- Fejér Balázs (2000): A Party. In *Replika* 39: 61–74.
- Gelder, Ken és Sarah Thornton (szerk.) (1997): *The Subcultures Reader*. London: Routledge.
- Hall, Stuart és Tony Jefferson (szerk.) ([1975] 1993): *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Routledge.
- Hebdige, Dick ([1979] 1988): *Subculture: The Meaning of Style*. London: Routledge.
- Hebdige, Dick (1995): A stílus mint célzatos kommunikáció. In *Replika* 17–18: 181–200.
- Hodkinson, Paul (2002): *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford: Berg Publishing.
- Kitzinger Dávid (2000): A morális pánik elmélete. In *Replika* 40: 23–48.
- Maughan, Tim és Richard J. Smith (2000): Ifjúsági kultúra és a posztfordiánus gazdaság. Az angliai partizene napjainkban. In *Replika* 39: 75–91.
- McRobbie, Angela ([1989] 1994): Second-hand Dresses and the Role of the Ragmarket. In uő (szerk.) *Postmodernism and Popular Culture*. London: Routledge, 135–154.
- McRobbie, Angela és Jenny Garber ([1975] 1993): Girls and Subcultures: An exploration. In Hall és Jefferson ([1975] 1993): 209–222.
- Muggleton, David (1997): The Post-subculturalist. In Redhead, Wynne és O'Connor (1997): 167–185.
- Muggleton, David (2000): *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*. Oxford: Berg.
- Muggleton, David és Rupert Weinzierl (szerk.) (2003): *The Post-Subcultures Reader*. Oxford: Berg.
- Nagy Zsolt és Vörös Miklós (szerk.) (1995): Kritikai kultúrákutató: Cultural studies. In *Replika* 17–18: 151–237.
- Polhemus, Ted (1997): In the Supermarket of Style. In Redhead, Wynne és O'Connor (1997): 130–133.
- Rácz József (1998a): *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Scientia Humana.
- Rácz József ([1990] 1998b): A '80-as évek ifjúsági subkulturái Magyarországon. In Rácz (1998a): 51–70.
- Redhead, Steve (1990): *The End of the Century Party: Youth and Pop Towards 2000*. Manchester: Manchester University Press.
- Redhead, Steve (szerk.) (1993): *Rave Off: Politics and Deviance in Contemporary Youth Culture*. Aldershot: Avebury.
- Redhead, Steve (1997): *Subculture to Clubcultures: An Introduction to Popular Cultural Studies*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Redhead, Steve; Derek Wynne és Justin O'Connor (szerk.) (1997): *The Clubcultures Reader: Readings in Popular Cultural Studies*. Oxford: Blackwell.
- Sanjek, David (2005): Többé már nem kell DJ-zni: Hangmintahasználat és az „autonóm” alkotó. In *Replika* 49–50: 87–102.
- Simányi Léna (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. In *Replika* 51–52: 165–195.
- Szapu Magda (2002): *A zúrkorszak gyermekei: Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Thornton, Sarah ([1995] 1996): *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. London: Wesleyan University Press, Published by University Press of New England.
- Vályi Gábor (2004): Alulról jövő kulturális globalizáció és az internet: a kelet közép-európai nu jazz színtér esete. In *Médiakutató* 5 (2): 95–114.
- Vörös Miklós és Nagy Zsolt (1995): Kultúra és politika a mindennapi életben. In *Replika* 17-18: 153-156.
- Willis, Paul E. ([1975] 1993): The Cultural Meaning of Drug Use. In Hall és Jefferson ([1975] 1993): 106–118.
- Willis, Paul E. (1978): *Profane Culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Zentai Violetta (1996): A fogyasztás kultúrája és a történelem. In *Replika* 21–22: 139–159.